

T. BOKROS MÁRIA

Emlékezés Bugát Pálra

Mi sem jellemzi jobban *Bugát Pál* hitvallását, életének, életművének lényegét, mint az egyik Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén elhangzott mondata: – Még az angyalokkal is magyar nyelven beszélnek, ha azok beszélni tudnának.

A magyar orvostörténelem e különös, egyben különleges sorú alakjának életére, minden beteljesült cselekedetére, nemegyszer éles vitákat kiváltó eredményeire, mindenkori szándékára a magyar nyelv végtelen szeretete, annak kiművelése, gazdagítása volt a jellemző.

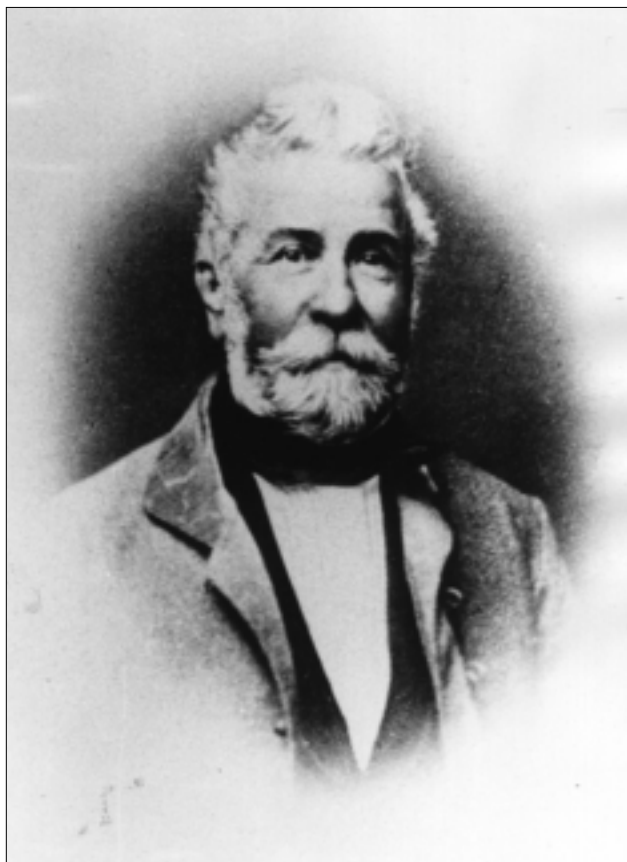
A szegény sorsú szabómester fia 1793. április 12-én született Gyöngyösön. Az életét kutatók szerint ifjúkora „eseménytelenül” telt el. Tanulmányában jeleskedett a gyöngyösi ferences rendi gimnáziumban, majd 1807-től az egri líceum bölcsész diákjai között találjuk.

Szorgalma és kitartása az orvosi pályára vitte: 1811-ben iratkozott be a pesti orvosi karra. Ezekben az években tanárai között ott van *Lenhossék Mihály* és *Stáhly Ignác* is. Abban az évben, mikor a magyar egészségügy oly kiváló alakja, mint *Semmelweis Ignác* megszületett, vagyis 1818-ban, Bugát Pált orvosdoktorrá avatják. Asszisztensként tevékenykedik *Stulfa* egyetemi tanár mellett és több mint két évig *Fabinyi Teofil* szemézmester segédjeként dolgozik. 1822. június 15-e rögzítendő dátum Bugát életében – ekkor veszik fel az orvosi kar tagjai közé. Vágya, hogy bejusson az egyetemi tanszékre csak 1824. október 5-én teljesülhetett. Ekkor hívja meg Ófelsége a pesti egyetem elméleti orvostudományok sebészek számára rendelt tanszékére. A köztes éveket a rövid ideig tartó bakabányai tisztii főorvosi állásban, Pesten az orvosi kar jegyzőjeként, majd főorvosként Selmecen tölti a fiatal Bugát.

Életének nagy fordulatot adott az egyetemi katedra, még akkor is, ha Bugátnak fájó volt, hogy csak sebészek oktatásával foglalkozhatott. Ez időben úgy tartotta, belőlük nem lesz „igazi” orvos. Feladata az élet-, a kór- és a gyógytan, valamint a gyógyszer-tan oktatása volt.

1824-et írunk. *Kazinczy Ferenc* és reformkori társai már megvíták csatájukat a magyar nyelv szókinccsének gyarapításáért, érdemük az irodalom terén a gáncsoskodók ádáz gúnyolódása mellett is egyre nyilvánvalóbbá vált.

A nyelvújítás nemes eszméjének diadala, a hazafiúi érzések lobogása, a magyar nyelv fontosságának felismerése, nemkülönben barátainak hatására Bugát elhatározta, hogy a magyar nyelv használhatóságát az orvosi irodalomban is bebizonyítja. Az egyetemen ekkor latinul és németül folyt az oktatás. Az egész magyar nyelvű természettudományi irodalmat is csak pár könyv alkotta (*Diószeghi, Fazekas, Földi*). *Rácz Sámuel*, valamint különösen *Bene Ferenc* már Bugát előtt kezdeményező lépéseket tettek e té-

ren: tanítványai számára néhány kisebb orvosi könyvet ki is adtak. Ilyen előzmények után kezdett Bugát az egyetemen magyarul tanítani, buzdítva erre tanártársait is. Önérzetes kiállásának, harcosságának köszönhetően a tanári karban többen követék példáját. Elhatározását különösen örömmel fogadta *Schusztér János*, aki a kémia nyelvét már megpróbálta magyarosítani. Az idősebb kolléga mellett a fiatalok közül *Flór Ferenc* és *Pólya József* tanártársai, valamint *Forgó György*, Pest megye fizikusa szegődött Bugát nyelvújító munkássága mellé.

Bugát Pál 1828-ban *Bonctudományi szójegyzéket* készített és lefordította *Hempel Adolf Fridrik* kétkötetes munkáját, *Az egészséges emberi test bonctudományának alapvonalai* címmel. Ez volt az első magyar nyelven megjelent bonctani mű. Bugát munkája révén a könyvet ellátó szótárban egyes műszavak jelentésére könnyebben lehetett ráakadni. A gyakorlat elfogadta az újításokat, *Csausz Márton* a bonctudományt Bugát könyve szerint oktatta, a hallgatók szívesen tanulták.

Kezdetben Bugát a már forgalomban lévő műszavakat vette görögös alá, jelentésüket pontosította: „a zavaros homályt derített

tisztasággal” kívánta lecserélni. Elhatározása volt, hogy kerülje a hosszú és alkalmatlan szavakat, ha lehetett meg rövidítette, ha nem, újjal pótolta azokat. Tanulmányozta a vidéki nyelvjárásokat, régi könyveket olvasott. Új szavait értő baráti körben be is mutatta: *Vörösmarty, Kisfaludy K., Toldy Ferenc, Bajza József, Stettner*, ritkán *Helmezy* kritikájára vagy dicséretére számíthatott.

1828-ban Bugát feleségül vette *Almay Erzsébetet*. Gyermekük nem született, így teljes energiáját munkájába fektethette. A harmincas években további könyveket jelentetett meg, köztük *Hahnemann: Organon* című híres könyvének fordítását. Ekkortájt írja meg tanítványai számára magyar nyelven a *Közönséges kórtudomány* és az *Éptan* című könyveket is.

Bajza József 1830. június 19-én azt írja *Toldy Ferencnek*, hogy bátran kiadhatja a – régóta dédelgetett – *Orvos Tár* című munkát is, hiszen egy személyeskedésektől sem mentes vitából Bugát jól került ki, barátokat és tekintélyt szerzett. Toldy megfogadta a tanácsot és 1831. január 1-jén meg is indult az Orvosi Tár, melyet Toldy és Bugát közösen szerkesztett. (1841–1843-as évfolyamait a Gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtár birtokolja). A vezérszóban kijelentették, hogy egységes műszó-terminológiát fognak követni, bárki írja is a cikkeket, mert ugyanabban a kötetben hat író hatféle szót nem használhat. Bugát egyetemi munkája mellett e folyóirat segítségével terjesztette leginkább orvosi műszavait. Az első magyar orvosi szaklapba szívesen írtak mind az egyetemi, mind a vidéki orvosok, így a lap nem érezte meg, mikor Bugátot az 1831-es kolera elleni védekezés okán *Lenhossék* az északkeleti vármegyékbe küldi. Feleségével Máramaroszigeten telepedik le, de állandó összeköttetésben marad Toldyval.

A szülővárosából érkező hírek – két hét alatt 400 ember halt meg kolerában Gyöngyösön – aggodalommal töltötték el. Szülei és nénye öt gyermekével ebben a városban élt, a szükségben segítségükre sietett 25 forinttal. A járvány elmúltával – édesapja halála miatti rövid gyöngyösi tartózkodás után – visszatért Pestre.

Az Orvosi Tár szerkesztése sok nehézséggel járt, ami Toldyval való kapcsolatának megromlásához vezetett, olyannyira, hogy 1833-ban Toldy szerepét a szerkesztésben Flór Ferenc veszi át. A lap kiadása sajnos ugyanebben az évben átmenetileg szünetelt, de Bugát szívósságának köszönhetően a lap 1838-ban újra indult s 1841-ig félévenként jelent meg. Az utolsó években 1848-bani megszűnéséig színvonala felfelé ívelt, híven közvetítve a magyar medicina fejlődését.

Bugát Pál elkötelezettségét és ambícióját jellemzi a Toldyval közösen 1833-ban megjelentetett *Orvosi szókönyv*, az 1836-ban lefordított *Sebészség* címen kiadott *Chelius* könyvének első kötete, majd 1837-ben a második kötet, melyet további kettő követett. Újabb fordítás következett *Tscherner: Tapasztalati Természettudomány* című könyvével (1836).

Nem szegte kedvét a nyelvjárási munkásságát kísérő, sok esetben éles, személyeskedő kritika sem. Ezen kritikák arra hívták fel a figyelmét, hogy újításai merészek, maga Toldy figyelmezteti arra, hogy szükségtelen olyan szavakra újat alkotni, melyekre már van új szó. Bugát kezdte elfelejteni a Bonctudomá-

nyok elején hangoztatott elvét, miszerint a szavak jelentésében a bizonytalanságot szünteti meg. Tekintélye ebben az időben töretlen, a kritikákra reagálva úgy vélte: az idő majd megrostálja az ő szavait, a rosszak kihullanak közülük. Flór Ferencsel 1837-ben kiadja *Kiseded sebészeti eszköztárát* és a *Nevezetesebb sebészi véres műtételeket* (1839). Flórral közösen összeállítják a *Magyarországi orvosrend névsorát*. Kiegészítve kiadja a néhai *Schusztér Jánosnak* a *Gyógyszerek árszabása* című munkáját (1843).

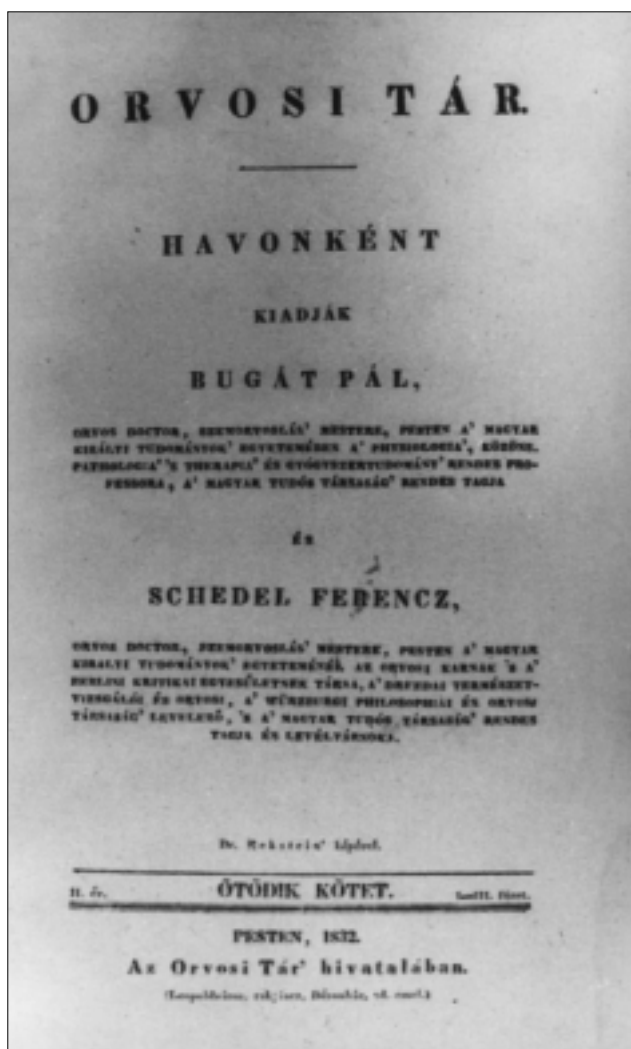
Ilyen termékeny évek után nem meglepő, hogy a *Bene Ferenc* által összehívott *Magyar Orvosok és Természettudományi Vándorgyűlésén* Bugátot elnöknek választják. Kihasznlva eme megtisztelő bizalmat, azzal a javaslattal áll elő, hogy hozzák létre a *Természettudományi Társulatot*. Az indítvány támogatásra talál, a társulat elnökévé Bugát Pált választják, majd újabb négy évig alelnökként végzi áldásos munkáját.

Az Orvosi Tár 1841-es évfolyamában már említést tesz egy nagyszabású tervéről. Az 1843-ban megjelenő *Természettudományi Szóhalmazról* ekkor így ír: „*A jelen munkában 18 évi fáradozásaink gyümölcsét tesszük le, s úgy véljük, hogy honi irodalmunknak, ez által nemzetünknek nem kedvetlen munkát tettünk. – Igaz, hogy a magyar tudós társaság természettudományi osztálya is munkálkodik egy ilyennek kiadásán, de ez minden eddig ajánlott helyes vagy helytelen szavaknak gyűjteménye leendvén, inkább csak historiai becsre van számítva, holott a mienk csekély belátásunk szerint csak vagy a már életbe átment, vagy hihetőleg átmenendő szavak gyűjteményét foglalandja magában, sőt hellyel közel ollyak is találtnak benne, mellyek még egészen újak lévén, a tudós társaság által kiadatandóban semmikép sem találtnak helyet...*”

A Természettudományi Szóhalmaz 40 000 szót gyűjtött össze, ábécérendbe szedve. (Közel két évtizedes nyelvészeti munkájának gyümölcsét Bugát V. Ferdinándnak ajánlotta, akitől elismerésként gyémántgyűrűt kapott.)

Életének kutatói szerint a szóhalmaz megjelenésének idején volt tekintélyének zenitjén, „érdemeinek teljes elismerését akkor hallhatta társaitól.” Máig ismerős és használt szavai közül álljon itt néhány, emléke előtt tisztelve: sérv, bonc, bonctudomány, bonckés, boncolás, bonceszköz, mirigy, heveny, agy, agylob, ideg, higany, lob, ragály, tanár. (Ez az utóbbi szó inkább *Fogarasinak* köszönheti születést, mikor is még doktort jelentett. Bugát adta mai jelentését, úgy okoskodva, hogy a tanár a tant árasztja. 1850-ig a „doktor” és a „professzor” is küzdött, végül a professzor győzött, a doktor orvos, helyesebben orvosdoktor maradt.)

Bugát egyik szóalkotó metódusa a gyökelfonás volt, vagyis a látszólag vagy valójában képzett szavakból a képzőt elhagyta és egy gyökszót kapott: gyógy – gyógyerő, gyógyfű, gyógytan, gyógytudomány, gyógyszer, gyógyszerár, gyógyszerész (a „gyógyít”-ből), kór – kórjel, kórtünet (a „kórságos”-ból), műt – műtét, műtő(a „műtétel”-ből). A képzett szavak közt találunk a nyelv szabályai szerintieket is, pl.: késlekedik, sebész, mozzanat, izület, kísérlet, nyomat, nyomatos, fogékony. Összetétellel alkotott szavai között vannak egész sikerültek, pl.: árjegyzék, csillagkép, földgömb, hőmérséklet, dögvész, sejtzövet, közélet, légszó. Van-

nek kevésbé sikerültek, mikor például az igét a főnévvel teszi össze: ruggyanta, köthártya, nézpont, ütér. Érdekeséggé említhető, hogy Bugátnak nem tetszett az „orvos” szó, mivel azt olvasta Feszlernél, hogy az „or” szó (mint pl. az orgazdaságban) tolvajt jelent s így az orvos az élet tolvaját jelentené, ezért jobban szerette volna, ha orosznak mondják, mert ez a „huros”-sal, a „hur”-ral, azaz a béllal függ össze.

A Természettudományi Szóhalmazról Bugát így vall: „... mit sokféle fáradozásaim közt leginkább kitűnőnek gondolok.” A szóhalmaz megjelenését követően Bugát életében néhány éves pihenő következett.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején az első felelős kormány felkérését elfogadva Bugát az országos tisztí főorvosi megbízatást a világsi fegyverletételig híven teljesíti. A szabadságharc bukása után menekülnie kell. Mi lehetne számára biztosabb búvóhely, mint szülővárosa? Hét hétig rejtegették a ferences rendházfőnök szobájában. Később kegyelmet kapott, de örökre megfosztották egyetemi katedrájától. 1850-től Budán, a Városmajorban élt, idejét kertészkedéssel, orvosi praktizálással és elsősorban nyelvészkedéssel töltötte. 1850. október 12-én be-

jelentette az Akadémiának, hogy elkészült a magyar–finn szótárral. Műve azonban kézirat maradt, mint az azt követő további szótárai is. A Világost követő évek nem kedveztek a Bugát-féle nyelvújításnak. Munkásságának eredménye néhány kisebb cikk, dolgozat, amelyeket az Akadémián olvasott fel, részben pedig megjelentek az Akadémiai Értesítőben.

1857-ben az Akadémia elutasítja a *Szócsíntantát*. E mű nagy igyekezettel hirdeti a szóalkotás legkönnyebb és leggazdagabb módját, a ragos szavaknak képzőkkel való ellátását. Legjobb barátainak egyike, Toldy Ferenc utasította el a Bugát által javasolt szóalkotási forrásokat, melyek Toldy szerint ellenkeznek a magyar nyelv törvényeivel, így elfogadhatatlanok. *Jókai Mór* a *Pesti Nagy Tükör* című éleclapban tréfás bemutatót közöl a Szócsíntan szerzőjének is szárván, majd az Akadémia soron következő ülésének egyikén *Ballagi Mór* előadást tartott *Nyelvújítás és nyelvrontás* címmel, amelyben döntően Bugát Szócsíntánával foglalkozik – nem éppen elismerőleg.

Bugát akaraterejét bizonyítja, hogy 1860-ban ismét elvállalja a Természettudományi Társaság elnökségét, mely megbízatást két évig ténylegesen, két évig formálisan töltött be. Visszavonulása előtt nemes lelkűen 2000 forintos alapítványt tett. Gyöttrő betegsége ellenére nyolc csángó gyermek nevelését vállalta fel saját költségén, hogy hazájának „megmentse” őket. Nemzetének szeretetét, egész életén át tartó igyekezetének mozgatórugóit semmi sem tudta kiirtani szívéből. 1865 júliusának 9-én bekövetkezett haláláig ez a nemes eszme éltette.

Emlékét szülővárosában a róla elnevezett Bugát Pál Kórház, alma máterében emléktábla, városában tér, valamint a róla elnevezett Bugát Pál Természettudományi Országos Verseny őrzi. A gyöngyösi Mátra Múzeumban megtalálható számos eredeti oklevél, tárgyi emlék, Bugát művei, köztük a Természettudományi Szóhalmaz is. (*Kiemelések a szerzőtől a teljesség igénye nélkül.*)

Bugát Pál úttörője volt a magyar nyelvű orvosi irodalom megteremtésének. Az első magyar orvosi publikációs fórum – az Orvos Társ – létrehozásával olyan színvonalon tájékoztatót, amely nagyban segített Magyarországon az orvoslás tudományos művelésének. Neki köszönhető, hogy a reformkor szellemiségéhez méltón az orvosok és a természettudományok művelői találkoztak és közös alkotások születtek. Hazaszeretete, áldozatkézsége, humanizmusa példaértékű, munkássága a legnagyobbak közé emeli.

IRODALOM

- Stiller Kálmán: Bugát Pál és művei, Gyöngyösi Kalendárium 1913.
 Dr. Antall József – Dr. Kapronczay Károly: Bugát Pál, Orvosi Hetilap 1973.
 Orvosi Társ 1841–1843-as évfolyamai, Gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtár
 Molnár József: Bugát emlékek a Mátra Múzeumban, a Berze Nagy János Gimnázium értesítője, 1972/73.
 Dr. Entz Géza: Megemlékezések Bugát Pálról, Természettudományi Közlöny, 1915.
 Varga Sándor: Bugát Pálra emlékezve, Orvosi Hetilap, 1990. 131.évf. 42. sz.